

6. Алпысбес М.А. Шежире: устная историческая традиция тюркомонгольских народов // Этнография Алтая и сопред. территорий: материалы науч.-практ. конф. – Барнаул, 2003. – Вып. 5.;
7. Арғын шежіресі (өлең) / Жинаушы Қ. Байғұлыұлы. – 1910. – 2 б.;
8. Әбуғалиева К.Қ. Шежіресі бай халықтың мәртебесі биік // Қазақ шежірелері және ұлттық таным мәселелері. – А., 2005. – 167 б.;
9. Жалайыр Қ. Шежірелер жинағы. – Алматы: Қазақстан, 1997.;
10. Абуль-Гази-Багадур-Хан. Родословное древо тюрков. М.-Т.-Б., 1996.;
11. Марғұлан Ә. Шоқан және «Манас». – А., 1971. – 5 бетте.;
12. Маргулан А.Х. О значении эпиграфических памятников Казахстана. // Мир казаха. – А., 1997.;
13. Досмұхамедұлы Х. Аламан / Х. Досмұхамедұлы. — Алматы: Ана тілі, 1991. — 176 б.;
14. Халид Қ. Тауарих хамса Шарки. (Бес тарих) Ауд. Б. Төтенаев, А. Жолдасов. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 304 б.;
15. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. – Алматы: «Ол-Жас Баспасы» ЖШС, 2004. – 80 б.;
16. Көпейұлы М.-Ж. Қазақ шежіресі. – Алматы, 1993. – 76 б.

Қазақстанның көрнекті мемлекет қайраткері Еркін Әуелбеков

Алдибекова А.К.

Ғылыми жетекші: т.ғ.д., доцент Р.С.Буктуғутова
А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті

Қазақстанның жаңа тарихында және жалпы посткеңестік республикалар тарихында Кеңес дәуіріндегі саяси тұлғалардың өмірі мен қызметін зерттеу маңызды орын алады. Қазақ халқының тарихындағы аңыз адам Еркін Нұржанұлы Әуелбеков. Ол біздің еліміздің дамуы мен гүлденуіне үлкен үлес қосты, өз халқының жақсы өмір сүруі үшін, сонымен қатар өскелең ұрпақтың өз елінің өнерлі және әділ азаматтары болуы үшін барын салды.

Бір кездері Қазақстанның үш аймағын ойдағыдай басқарған Еркін Нұржанұлы Әуелбековтың кезектен тыс партия-кеңес басшыларының қатарына кіретіні сөзсіз. Еркін Нұржанұлы Әуелбековтің қызметі 50-90 жылдарға сәйкес келеді. XX ғасыр, Кеңес Одағынан тың жерлерде маңызды геосаяси өзгерістер болған кезде.

Е.Н.Әуелбеков 1930 жылы 22 маусымда танымал қазақ мұғалімінің отбасында дүниеге келген. Оның әкесі Алаш қозғалысының көрнекті қайраткерлері Жұмағали Тілеулинмен, Біләл Малдыбаевпен тығыз байланыста болды, және кеңестік кезеңдегі ағартушылық қозғалыстың белсенді қатысушыларының бірі болды [1, 103б.].

Жаппай қуғын-сүргін және Ұлы Отан соғысы майдандарындағы үлкен шығындар салдарынан Қазақстан халық шаруашылығының әр түрлі салалары үшін білікті кадрларға өте мұқтаж болды. 1953 жылы Мәскеудегі Тимирязев атындағы ауыл шаруашылығы академиясын қ үздік бітіргеннен кейінгі Еркін Нұржанұлы еңбек жолын Солтүстік Қазақстан облысындағы «Марьевский» совхозынан бастады. Оның алдында аудан басшылары Ерекінің Мәскеудегі Тимирязев академиясын бітірген қызыл дипломын көріп, оны шаруашылықтың бас агрономы етіп тағайындады. Ал, егін орағы кезінде совхоздың директоры басқа жұмысқа ауысып кетуіне байланысты аудан басшылығы Еркін Нұржанұлын директордың міндетін қоса атқаруды тапсырды. Дәл сол кезде Еркінге бар-жоғы 25 жаста болатын. Ол бірден шаруашылық жұмысына қызу араласып, өзінің білімі мен біліктілігін көпшілікке таныта білді. Егін орағы табысты аяқталып, шаруашылық жұмысын қорытындылаған облыс және аудан басшылары Еркін Әуелбековті совхоз директоры етіп бекітті.

Директорлық қызметке кірісісімен Еркін халықтың әлеуметтік тұрмысын жақсартуды қолға алды. Тың игеру жылдары жаңа салынған үйлер сол кезде одақтас республикалардан келген басқа ұлт өкілдеріне бірінші кезекте беріліп, өзіміздің қазақтар шетқақпай қалатын. Сол жағдайды байқаған Еркін, ауылдастарымен ақылдаса келе, асарлық әдіске көпшілікті жұмылдыра білді. Бүкіл ауыл болып, сенбі, жексенбідегі бос уақыттарын үй тұрғызуға арнап, лай илеп, саман құйған жігіттерге бас болып жүрген соң, қалған жұрт та тыс қалмай, ұйымшылықтың арқасында бір маусымда қазақтар баспаналарын жақсартып алды.

Жас, бірақ тәжірибелі басшы Еркін Нұржанұлының ең жақсы сағаты 1968-1978 жылдар болды, ол 33 жасында Көкшетау облысы обкомының бірінші хатшысы болып сайланды.

Оның басшылығының 10 жылында облыс ең танымал экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуға қол жеткізді, әйгілі тың жаздық бидайдың, сондай-ақ картоп пен көкөністердің ірі өндірушісінің даңқын қамтамасыз етті.

Азық-түлік бағдарламасының межесі мерзімінен бұрын аяқталды, мал шаруашылығы өнімдерін өндіру шамамен екі есеге өсті: жылына орта есеппен 100 мың тонна ет және 200 мың тонна сүт.[2, 46.]

Өңдеу өнеркәсібі дамыған агроөнеркәсіптік кешеннің қуатты базасы, облыста «Ауылшаруашылық техникасы» және «Ауылшаруашылық химиясы» кәсіпорындарының кеңейтілген желісі құрылды, аймақтарда тракторлар мен комбайндарды жөндейтін бес жөндеу зауыты салынды.

Басшы Еркін Әуелбековтің үлкен таланты қысқа мерзімде тек аймақ үшін ғана емес, республика үшін де маңызы бар ауқымды жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Олардың ішінде - Омбы мен Қостанайға теміржол құрылысы, Беловодский, Пресновский, Булаевский және Ишимский су құбырларын пайдалануға беру. Көкшетау бидайы және бірінші басшының талассыз беделі Васильковский алтын кен орнын игеруге және тау-кен байыту фабрикасын салуға мүмкіндік берді.

Қаладан алыс емес жерде жалаңаш жерге әдемі әуежай салынды, үй құрылысы комбинаты, фарфор фабрикасы, таспа тоқу фабрикасы, ет комбинаттары, «Металшы» және «Рембыттехника» фабрикалары, үйдегі еңбек және тұрмыстық химия зауыттары, қысқа мерзімде 15 ірі элеватор іске қосылды[3, 46.].

Өңірде құрылыс индустриясының қуатты базасы құрылды: аймақтардағы бөлімшелері бар жеті мамандандырылған трестер, әр аймақта жергілікті шикізаттан құрылыс материалдары өндірісі құрылды. Көкшетау үлкен көлік торабына айналды, жаңа трафигі бар теміржол және автобекеттер салынды, сондай-ақ үлкен жолаушылар мен жүк автомобиль жолдары құрылды, такси паркі мен автобекеттер іске қосылды.

Е.Әуелбеков өңірді басқарған кезде елді мекендерді дамытудың ауқымды кешенді бағдарламаларын жасады. Дәл осы бағдарламалардың іске асырылуы аймақтың ауылды әлеуметтік дамытуда және өзгертуде жетекші орын алуына мүмкіндік берді, ол үшін халық осы күнге дейін Еркін Нұржанұлына ризашылық білдіреді,

Өңірде барлық елді мекендер асфальтталған жолдар желісіне қосылды, электрлендірілді, олардың көпшілігі сумен жабдықтаумен, мәдени, тұрмыстық және сауда нысандарымен қамтамасыз етілді, бұл ауыл еңбеккерлеріне ауылдағы проблемаларды білмей жұмыс істеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, болашағы жоқ шағын ауылдар мәселесін жоюға мүмкіндік туды, әрқайсысы үшін өндіріс орындарынан бастап тіршілікті қамтамасыз ету нысандарына дейін түзетулер енгізілді.

Бұл ауылда жұмыс жасау және жайлы өмір сүру үшін абыройлы болу үшін бәрін жасаған жетекші ретіндегі Е.Әуелбековтің сіңірген еңбегі. Оның жоспарларының ұлылығына жұмысшы табын және жоғары білікті мамандарды лайықты алмастыруға дайындық туралы қамқорлық дәлел. Өңірде қуатты кәсіптік білім беру жүйесі құрылды. Көкшетауда типтік оқу ғимараттары, зертханалары, машиналар мен жабдықтар жиынтығы бар өндіріс орындары, жатақханалары, асханалары мен мәдени нысандары бар бірнеше кәсіптік мектептер ашылды.

Еркін Нұржанұлына дамыған тың жерлердің гүлденген орталығына айналған қаланың дамуы, құрылысы мен көріктенуі үшін ерекше алғыс айтамыз. Оның бастамасымен Көкшетау қаласы мен облыстың 20 жылдық дамуының бас жоспарлары жасалып, бекітілді. Қалада баспахана, бас пошта, Тіршілік үйі, облыстық кітапхана, Мәдениет сарайы, екі қонақ үй, спорт кешені, облыстық партия комитетінің ғимараты және Саяси ағарту үйі салынды. Осы кезеңде медициналық мектеп пен қалалық аурухана кешендері, туберкулезге қарсы диспансер, үш емхана салынды. Халықтық білім берудің материалдық базасы жаңа мектептермен толықтырылды - № 1, 3, 5, 6, 7, 13, автокөлік қаласындағы қазақ мектеп-интернаты, 4,2 мың орындық балабақшалар. Жаңа ғимараттарда жол және кітапхана техникумдары, музыкалық мектеп және құрылысшыларға арналған училище орналасқан. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері, жас техниктерге арналған станция ұйымдастырылды, Ш.Уалиханов болашақ университеттің негізін қалады. Қаланы абаттандыру және көгалдандыру бойынша көптеген жұмыстар жасалды. Дәл осы кезеңде Көкшетауда және оның айналасында барлық орталық көшелер асфальтталды, ең көп ағаштар мен бұталар отырғызылды, жасыл аймақ пайда болды, қаланың оңтүстік бөлігінде саябақ салынды және балалар теміржолы ашылды. Ш.Уалиханов пен В.Куйбышевке ескерткіштер орнатылды, Ұлы Отан соғысы кезінде қаза тапқан жауынгерлерге обелиск, батыр қалалар мен КСРО батырларына арналған аллеялар қойылды, «Мәңгілік алау» мемориалы орнатылды. Қаланың ең шалғай және ыңғайсыз шетінде жаңа тұрғын аудандары бой көтерді: Боровской, Юбилейный, Централный; орталықты дамыту белсенді түрде жүргізілді[4, 4б.].

Көкшетау жерінде Еркін Нұржанұлы осы он жыл ішінде дарынды басшы ретінде ғана емес, көрнекті мемлекеттік және саяси қайраткер ретінде де өсті, осында ол Социалистік Еңбек Ері атанды.

Еркін Әуелбеков Торғай облысын басқару арқылы Қазақ КСР Компартиясы Орталық Комитетінің және оның жетекшісі Дінмұхамед Қонаевтың сенімін ақтады. Әр ауданның, бірқатар ірі шаруа қожалықтарының және облыстық басқармалардағы жағдайды зерттеп, аудандар мен Арқалық қаласын дамытудың кешенді жоспарлары жасалды. Дәнді дақылдар өндірісіндегі саясатты өзгерту қажеттілігін ғылыми тұрғыдан негіздей отырып, Еркін Нұржанұлы пардың сынасын енгізуге, астықты дұрыс айналдыруға мәжбүр етіп, әр аймақта өзінің ауыспалы егіс жоспарын жасауға қол жеткізді. Нәтижелер тез көрінді. Облыс егістік алқаптары азайған кезде де жоғары өнім ала бастады және жан басына шаққандағы астық өндірісі бойынша ол тек Қазақстанда және Одақта ғана емес, бүкіл әлемде жетекші орынға ие болды. Еркін Нұржанұлы Торғайға басшылық еткен жеті жыл ішінде бұл жартылай шөлді аймақ бұрын-соңды болмаған түрге айналды: жолдар, көпірлер, әуежайлар салынды. Оның бақылауымен елді мекендерді әлеуметтік дамыту және мектептер, балабақшалар, ауруханалар, мәдениет үйлері, бөлшек және тұрмыстық нысандар, жолдар, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық салудың бағдарламасы аяқталды. Аймақ тұрғындары әсіресе шалғайдағы аудандардың абаттандырылуы мен көгалдандырылуына риза. Торғай белсенділері мен тұрғындары үлкен өкінішпен Е.Әуелбековтің Қызылорда облысына ауысуын қабылдады. Онда үш жылдан астам уақыт жұмыс істегеннен кейін ол осы қиын аймақтың тарихында жарқын із қалдырды[5, 4 б.].

Ең жарқын беттердің бірі, өкінішке орай, соңғысы 1988 жылы КСРО Жоғарғы Кеңесі Ұлттық Кеңесі Төрағасының орынбасары болып сайлануы болды. Онда ол өзін саясаткер ретінде көрсетті, бірақ халықаралық деңгейде, тіпті осындай тәжірибесі бар жергілікті депутаттардың арасында ол ерекше көзге түсті. Бұл оның 33 жылдық кеңестік кезеңін аяқтады, ол оған лайықты даңқ пен бедел әкелді. Осы уақыт ішінде ол үш Ленин орденімен, Октябрь революциясы орденімен, үш Еңбек Қызыл Ту орденімен және Социалистік Еңбек Ерінің Алтын жұлдызымен марапатталды. КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты, Қазақ КСР Компартиясы Орталық Комитетінің тұрақты мүшесі болып сайланды[6, 103 б.].

Атақты жазушы Илияс Есенберлин бір кездері былай деп жазған екен: «Бұл өмірде біз қандай адамдармен жолықпадық десеңізші, жақсылар да болды, жамандар да бар! Олардың көбін кейін ұмытамыз, тек бірен-сараны ғана біздің жадымызда мәңгі сақталып қалады.

Мұндай адамдардың бейнесі алтыннан құйып қойғандай, бұл жерде алтын деп отырғаным – оның қымбат металл болуынан емес, оның ешқашанда тот баспайтындығынан. Мұндай жай да жүрекке жылы және ондай адам мәңгі тірі»[7, 304 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Ұлттықэнциклопедиясы. Алматы: 2004. —1 Т. 103 б.
2. Арқа ажары.Ақмола әкімшілігі мен мәслихатының облыстық газеті.- 22.06. 2020. №63, 4 бет.
3. Арқа ажары.Ақмола әкімшілігі мен мәслихатының облыстық газеті.- 22.06. 2020. №63, 4 бет.
4. Арқа ажары.Ақмола әкімшілігі мен мәслихатының облыстық газеті.- 22.06. 2020. №63, 4 бет.
5. Арқа ажары.Ақмола әкімшілігі мен мәслихатының облыстық газеті.- 22.06. 2020. №63, 4 бет.
6. Қазақстан Ұлттықэнциклопедиясы. Алматы: 2004.—1 Т. 103 б.
7. І.Есенберлин. 10 томдық. 8-том. – Алматы: Жазушы, 1984.-304б.

Желтоқсан оқиғасы-Тәуелсіздік бастауы

Асан И.Б.

Ғылыми жетекші, PhD, доцент Ақпанбет Н.Н.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет

Қазақстан үшін, қазақ халқы үшін тәуелсіздік оңайлықпен келген жоқ еді. Ата-бабамыз бостандықты, егемендікті аңсап, Тәуелсіздікке зарығып жетті. Тәуелсіздік туын тігуге халқымыздың бостандыққа ұмтылысының және өшпес қайсар рухының арқасында қол жеткіздік. Бұл күнге дейін жеткен ұмытылмас оқиғалар – ел бостандығын қорғау соғыстары мен ұлт-азаттық көтерілістердің тарихымызда өшпес өнеге, өлмес мұра ретінде сақталатыны рас. Елдің біртұтастығы мен тыныштығын сақтауға хан-сұлтандар, батырлар, қарапайым халықтың өзі де жандарын пида еткен. Тәуелсіздік деген ұлы жеңіске қол жеткізуде әлі де жаңғырып тұрған кешегі Желтоқсанның да септігі аз болған жоқ – студент жастардың көшеге шығып үндеуі және егемендік үшін зардап шегуге дайын екендігін көрсете білуі барша халыққа сенім мен жігер берген болатын.

1980 жылдары халықтың басым көпшілігінде ұлттық сана-сезімнің даму деңгейі тежелді, ондаған жылдар бойына жинақталған мәселелерді көруге, оның ақ-қарасын ажыратуға, орталықтан басқарылатын әміршіл-әкімшіл жүйе мүмкіндік бермеді. Өйткені оның әрі қарай дамуын көптеген жасанды кедергілер тежеп тұрды. Осы жылдары ұлттық ерекшеліктерден гөрі кеңестік салттар көбірек дәріптеліп, қоғамдық санаға барынша енгізіліп отырды. Кез келген қоғамның табиғи дамуы, оның ерекшелігі КСРО-да тұратын халықтың ұлттық ерекшелігінде екендігі, біздің еліміз тек осындай әр түрлілігімен мықты екендігі ескерусіз қалды. Ұлттық республикаларда өмірге деген көзқарас, оны қабылдау тек еуроцентристік негізде қалыптасты. Сөйтіп, халық арасында ұлты мен тілін, діні мен ділін ұмытуға жағдай жасалды. Адамдар арасында ана тілін, ұлттық әдет-ғұрыптарды білмей-ақ адам болам деген сенім туды. Бұған кеңестік қоғамның бүкіл саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени басқару жүйесі әсер етті. Нәтижесінде республикада солақай интернационалистердің армиясы пайда болды. Олар кез келген нәрседен ұлтшылдықтың белгілерін табуға әдеттенді. Бұл психология Орталыққа тиімді болды, оның тарапынан үнемі қолдау тауып отырды.

Айтып отырған жылдарымызда республиканың өмірінің барлық саласында тоқыраушылық белең алды. Айталық, осы жылдары қазақ халқының тек қана әлеуметтік жағдайы ауыр болмады, оған қоса халықтың көбі не тарихын дұрыс білмейтін, не ана тілінде дұрыс сөйлей алмайтын жағдайға жетті. Қазақ тіліндегі газет-журналдар таралымы өспей